

СВЯЩЕННА КОНГРЕГАЦІЯ У СПРАВАХ ДОКТРИНИ І ВІРИ

DONUM VITAE ДАР ЖИТТЯ

Інструкція про повагу до людського життя
на його початку і гідність продовження
людського роду
Відповіді на певні питання сьогодення

ДАР ЖИТТЯ¹

Передмова

Багато єпископських конференцій, окремі єпископи, богослови, доктори і науковці зверталися до Конгрегації у справах доктрини віри стосовно біомедичних технологій, які уможливляють втручання у життя людини на ранніх стадіях й у самі процеси продовження людського роду, щодо їх відповідності принципам католицької моралі.

Дана Інструкція, яка є підсумком численних консультацій і особливо уважного аналізу декларацій, зроблених єпископатами, не має наміру повторювати усе вчення Церкви про гідність людського життя від самого його початку і про продовження людського роду, а запропонувати декілька конкретних відповідей у світлі попереднього вчення Вчительського Уряду Церкви на основні питання, які виникли щодо цих тем.

Виклад побудований таким чином: у вступі згадаємо основні принципи антропологічного і морального характеру, необхідні для належного оцінювання проблем і напрацювання відповіді на поставлені питання; у першій частині будемо вести мову про повагу до людини з першого моменту її існування; у другій частині розглянемо моральні питання, які виникли внаслідок технічних втручань у відтворення людського роду; у третій частині запропонуємо кілька напрямків співвідношення між моральним і цивільним законом у термінах поваги до людських ембріонів і фетусів,² та щодо законності технологій та методів штучного відтворення людського роду.

¹ Переклад Наталії Карфут та Ірини Ленишин

² Терміни "зигота", "до-ембріональний стан", "ембріон" і "фетус" у біологічному словнику можуть вказувати на поступові ступені розвитку людини. Дана Інструкція вільно вживає ці терміни, надаючи їм ідентичної етичної значущості

ВСТУП

1. Біомедичні дослідження та вчення Церкви

Дар життя, який Бог Творець і Отець довірив людині, закликає її шанувати незбагненну цінність даного їй життя і бути за нього відповідальним: цей фундаментальний принцип слід покласти в основу наших роздумів для того, щоб з'ясувати і вирішити моральні проблеми, які постали внаслідок штучного втручання у життя, — від його зародження і у процесі відтворення людського роду.

Завдяки поступу в біологічних і медичних науках людина отримує у своє розпорядження щораз дієвіші терапевтичні засоби, але вона також може здобути більшу владу із непередбачуваними наслідками для людського життя на його початку, а також на перших стадіях. Сучасні різноманітні методи дають можливість втручатися не лише з метою допомогти, але і щоб володіти процесом відтворення. Завдяки цим методам людина може "взяти у руки власну долю", але вони також можуть викликати "спокусу перейти межі розумного володіння природою" [1]. Вони можуть бути поступом у служінні людині, але також містять в собі серйозний ризик. Тому багато людей висловлюють наполегливу вимогу, щоби при втручанні у відтворення були захищені цінності і права людської особи. Вимоги про пояснення і провадження висловлюють не лише вірні, але і ті, які визнають Церкву "експертом з гуманності" [2] з місією служити "цивілізації любові" [3] і життя.

Вчительський Уряд Церкви не втручається на підставі виняткової компетентності у сферу експериментальних наук, але, зважаючи на дані досліджень і технологій, має намір запропонувати, з огляду на свою

з метою означити народження (видиме, чи ні) людського породження, з першого моменту його існування і до народження. Підстави такого слововжитку пояснюються самим текстом (пор. I,1).

євангелійську місію і апостольський обов'язок, моральне вчення, відповідно до гідності особи та її цілісного покликання. Тому Вчительський Уряд прокоментує критерії морального судження щодо застосування наукових досліджень і технологій, особливо ті, які стосуються людського життя і його початку. Цими критеріями є повага, захист і підтримка людини, її "первинного і фундаментального права" на життя [4], її гідності як особи, наділеної нематеріальною душею і моральною відповідальністю [5], і покликання до блаженного сопричастя з Богом.

Втручання Церкви у цю сферу також натхненне любов'ю до людини, щоб допомогти їй розпізнати і поважати свої права й обов'язки. Ця любов впливає з джерела Христової любові: споглядаючи таїну Вплоченого Слова, Церква також приходить до розуміння "таїни людини" [6]. Проголошуючи Євангеліє спасіння Церква, виявляє людині її гідність і запрошує вповні відкрити правду про своє власне буття. Таким чином вона ще раз пропонує божественний закон для того, щоб завершити діло істини і визволення.

Бо саме з доброти своєї, щоб вказати дорогу життя, Бог дає людям свої заповіді і ласку дотримуватися їх. І так само з доброти своєї, щоб допомогти їм витримати на цій дорозі, — Бог завжди дарує кожному своє прощення. Христос із співчуттям ставиться до наших слабкостей, бо Він — наш Творець і Збавитель. Нехай Його дух відкриє людські серця, щоб сприйняти дар Божого миру і розуміти Його настанови.

2. Наука і технології на службі людській особі

Бог сотворив людину на свій образ і подобу: "чоловіком і жінкою сотворив їх" (Бут 1, 27), доручаючи обов'язок панувати над землею (Бут 1, 28). Основні наукові і прикладні дослідження є наочним доказом цього панування людини над створінням. Наука і технологія є корисними засобами для людини, коли служать їй і

сприяють цілісному розвитку на загальну користь. Але самі по собі вони не можуть бути сенсом існування і людського поступу. Ці засоби, призначені для людини, які вона творить та розвиває, — одержують окреслення своєї мети та своїх меж від особи та її моральних цінностей.

З одного боку, було б оманливо стверджувати, що наукові дослідження і їх застосування є морально нейтральними. З іншого боку — не можна вивести керівні критерії суто з технічної дієвості, з можливої користі від дослідів для одних за рахунок інших, чи, що ще гірше, — з панівних ідеологій. Тому наука і технологія потребують заради їхнього власного внутрішньо-притаманного значення, безумовної поваги фундаментальних критеріїв морального закону: тобто, вони мусять служити людській особі, її невід'ємним правам, її правдивому і цілісному благу відповідно до задуму і волі Бога [7].

Швидкий розвиток технологічних відкриттів робить потребу поважати вищезгадані критерії ще нагальнішою: наука "без сумління" може привести лише до загибелі людини. "А наш вік, більше як попередні століття, потребує саме такої мудрості, щоб стали гуманнішими нові винаходи людини. Бо якщо не прийдуть мудріші люди, — майбутнє світу попаде у небезпеку" [8].

3. Антропологія і технологічні методи у біомедицинській сфері

Які моральні критерії потрібно використовувати для з'ясування тих проблем, які постали сьогодні у сфері біомедицини? Відповідь на це питання передбачає правильне розуміння природи людської особи у її тілесному вимірі.

Лише у гармонії зі своєю справжньою природою людська особа може досягти самореалізації як "єдине ціле" [9]: а ця природа є водночас тілесною та духовною. З огляду на субстанційну єдність з нематеріальною душею, людське тіло не можна трактувати як просту купність тканин, органів і функцій, чи розцінювати на

тому ж рівні, що й тіло тварин. Воно, радше, є частиною особи, через яке вона проявляє і виражає себе.

Природний моральний закон виражає і закладає цілі, права і обов'язки, які базуються на тілесній і духовній природі людської особи. Тому не можна розуміти цей закон просто як сукупність норм на біологічному рівні. Його слід визначити як розумний порядок, яким людина покликана Творцем спрямовувати і упорядковувати своє життя і вчинки та відповідно вживати своє тіло [10].

З цих принципів можна вивести перший висновок: втручання в людське тіло впливає не лише на тканини, органи та їхні функції, але також заторкає саму особу на різних рівнях. Таким чином у цьому висновку міститься, можливо у прихований, але все ж реальний спосіб, — моральна вагомість і відповідальність. Папа Іван Павло II ще раз особливо наголосив на цьому перед Світовою Медичною Асоціацією, кажучи: "Кожна людська особа у своїй абсолютно неповторній окремішності є не лише духом, але також і тілом. Тому у тілі і через тіло заторкується сама особа в її конкретній реальності. Поважати гідність людини є, отже, рівнозначним до збереження ідентичності людини, "тілом і духом єдину", як каже Другий Ватиканський Собор (Радість і Надія, 14, част. 1).

Саме на основі такого антропологічного бачення можна знайти фундаментальні критерії для прийняття рішень у випадку технологічних методів, які не є суто терапевтичними, як наприклад ті, що спрямовані на покращення біологічного становища людини" [11].

Прикладна біологія і медицина співпрацюють задля щільного блага людського життя, коли вони приходять на допомогу особі, яку вразила хвороба і неміч, та поважають її гідність як Божого створіння. Жоден біолог чи лікар не має підстави заявити на підставі своєї наукової компетентності, що він спроможний приймати рішення щодо народження людини і її долі. Цю норму в особливий спосіб потрібно застосовувати у сфері статевих

стосунків та відтворення, у яких чоловік і жінка актуалізують фундаментальні цінності любові і життя.

Бог, який є любов'ю і життям, закарбував у чоловікові і жінці покликання в особливий спосіб брати участь у Його таємниці особового спілкування і його праці як Творця і Отця [12]. Тому у цьому єднанні та відтворенні шлюб має особливі блага і цінності, які не можна порівняти до тих, які існують у нижчих формах життя. Такі цінності та значення мають особовий характер та визначають з моральної точки зору значення і межі штучного втручання у відтворення і зачаття людського життя. Такі втручання не повинні відкидатись на тій підставі, що вони є штучними. Як такі, вони свідчать про можливості мистецтва медицини. Але їм потрібно дати оцінку з огляду на гідність людської особи, яка покликанна зреалізувати своє Богом дане покликання до дару любові і дару життя.

4. Фундаментальні критерії морального судження

Існують дві фундаментальні цінності, пов'язані з технологіями штучного відтворення людини: життя людини, покликаного до існування і особлива природа передавання людського життя у подружжі. Тому моральні судження стосовно таких методів штучного відтворення треба формулювати з огляду саме на ці цінності.

Фізичне життя, яким починається шлях людського життя у світі, це ще, безумовно, не вся цінність особи, воно не є найвищим благом людини, покликаного до вічного життя. Усе ж воно справді представляє в певний спосіб "фундаментальну" цінність саме тому, що на цьому фізичному житті базуються і розвиваються всі інші цінності особи [13]. Недоторканість права на життя "з моменту зачаття аж до смерті" [14] невинної людини є знаком і вимогою недоторканості особи, якій Творець подарував життя.

Самобутність характеру передавання людського життя, порівняно з іншими формами життя на землі,

походить із особливої природи людських осіб. "Передавання людського життя довірений за природою особовому і свідомому актові, і як таке, воно підпорядковане всевятим Божим законам: незмінним і непорушним, які потрібно визнавати і яких потрібно дотримуватись. Тому не можна використовувати засоби і методи, які були б цілком правомірними у передаванні життя рослин і тварин" [15].

Технологічний поступ тепер уможливив народження поза статевими стосунками: через злиття у пробірці запліджених клітин, попередньо взятих від чоловіка і жінки. Але те, що технічно можливе не є на цій підставі морально прийнятним. Тому необхідні глибокі роздуми над фундаментальними цінностями життя і людського втілення для формулювання моральної оцінки технологічного втручання у людське буття на перших стадіях його розвитку.

5. Вчення Учительського Уряду

Зі свого боку Вчительський Уряд Церкви у цій сфері також пропонує людському розумові світло Об'явлення: вчення Вчительського Уряду щодо людини містить багато елементів, які висвітлюють проблеми, з якими ми тут зустрілися.

Життя кожної людини з моменту зачаття потрібно шанувати в абсолютний спосіб, адже людина — це єдине створіння на землі, яке Бог "побажав задля неї самої" [16], і нематеріальна душа кожної людини "безпосередньо створена" Богом [17]; усе її єство несе в собі образ Творця. Людське життя є священне, бо вже з самого початку містить у собі "творчу дію Бога" [18] і навіки перебуває в особливих стосунках з Творцем — її єдиною метою. Тільки Бог є Владикою життя з самого його початку — аж до кінця [19]. Ніхто, за жодних обставин, не може вимагати для себе право безпосередньо знищити невинну людину [20].

Людське відтворення вимагає з боку супругів відповідальної співпраці з плідною Божою любов'ю [21]. Дар людського життя повинен бути реалізованим у подружжі через особливі та виняткові акти чоловіка і жінки у відповідності до законів, вписаних у їхніх особах та їхньому єднанні [22].

І. ПОВАГА ДО ЛЮДСЬКИХ ЕМБРІОНІВ

Як уже було сказано, ретельні роздуми над вченням Вчительського Уряду і над очевидністю підстав, дають нам можливість відповісти на численні моральні питання, які ставить нам технічне втручання у людську особу на першій стадії її життя і у її процеси зачаття.

1. Яка повага належить людському ембріону, з огляду на його природу та ідентичність?

Людину слід поважати як особу з найпершого моменту її існування. Застосування методів штучного запліднення уможливили різноманітне втручання в ембріони і людські фетуси. Тут ставляться різні цілі: діагностична і терапевтична, наукова і комерційна. З усього цього виринають серйозні проблеми. Чи можна говорити про право на експериментування над людськими ембріонами з метою наукових досліджень? Які норми і закони потрібно виробити у цьому випадку?

Відповідь на ці питання передбачає ґрунтовні роздуми над природою і особливою ідентичністю — "статусом" — людського ембріону.

На Другому Ватиканському Соборі Церква зі свого боку знову представила сучасній людині свою постійну і незмінну доктрину, згідно з якою: "Зачате життя потрібно берегти з особливою дбайливістю, аборти і дітовбивство є найогиднішими злочинами". Нещодавно Хартія прав сім'ї, видана Святим Престолом [23], підтвердила, що "людське життя потрібно в абсолютний спосіб поважати і захищати з моменту зачаття" [24].

Наша Конгрегація обізнана із сучасними дебатами щодо початку людського життя, індивідуальності людської істоти та ідентичності людської особи. Конгрегація нагадує вчення, викладене у "Декларації про вчинення абортів": "З моменту запліднення яйцеклітини починається нове життя, яке не є ні життям матері, ні батька, а тільки нової людини з її власним розвитком. Воно ніколи не стало би людським життям, якби таким не було від початку. Сучасна наука генетика ясно підтверджує все те, що завжди було очевидним, незалежно від дискусій про момент одушевлення. Вона вказала на те, що вже з першої миті закладено, якою буде ця жива істота: людиною, індивідуумом, з усіма притаманними йому ознаками, які уже до кінця визначені. Вже від моменту запліднення розпочинається біг життя кожної людини, всі здібності якої вимагають часу, навіть доволі тривалого проміжку часу, щоб розвинутися і бути готовими до дії" [25]. Це вчення залишається чинним і підтвердженням (якщо взагалі потребувало підтвердження) недавніми відкриттями у науці про біологію людини, яка визнає, що у зиготі,³ яка сформувалась внаслідок запліднення, вже є закладена біологічна ідентичність нової людини.

Безумовно, жодні експериментальні дані самі по собі не є достатніми, щоб привести нас до визнання нематеріальної душі. Усе ж наукові висновки щодо людського ембріону подають цінні вказівки для вирішення за допомогою розуму особової присутності з моменту появи людського життя: як може людський індивід не бути особою? Вчительський Уряд виразно не вдається до філософських тверджень, але постійно підтверджує моральний осуд вчинення абортів будь-якого виду. Це вчення не змінювалося і є незмінним [26].

Таким чином, плід людського роду з першого моменту свого існування, тобто з моменту, коли сформувалася

³ Зигота — це клітина, яка виникає внаслідок злиття ядер двох гамет.

зигота, вимагає безумовної поваги, яка, з моральної точки зору, належить людині в її тілесній і духовній цілісності. Людину потрібно поважати і трактувати як особу з моменту зачаття, необхідно визнавати її права як особи, серед яких на першому місці є невід'ємне право кожної невинної людини на життя. Це доктринальне нагадування подає фундаментальний критерій для вирішення численних проблем у цій сфері, які виникли внаслідок розвитку біомедичних наук. Оскільки ембріон потрібно трактувати як особу, то його також треба захищати в його цілості, оберігати і піклуватись про нього як про будь-яку іншу людину наскільки спроможна медицина.

2. Чи пренатальна діагностика є морально допустимою?

Якщо пренатальну діагностику проводять з повагою до життя та цілісності ембріона і людського фетуса для його збереження чи оздоровлення як індивіда — тоді відповідь є позитивною.

Пренатальна діагностика дає можливість знати про стан ембріона і фетуса ще в материнському лоні. Це дозволяє чи уможливорює раніше й ефективніше розпочати певні терапевтичні, медичні і хірургічні втручання.

Така діагностика за згодою батьків дозволяється після того, як їх адекватно поінформували, якщо застосовані методи зберігають життя та цілісність ембріона і матері, не наражаючи їх на невиправданий ризик [27]. Але проведення діагностики, яка включає думку про можливість вчинення абортів, залежно від отриманих результатів, серйозно суперечить моральному закону. Діагностика, яка виявляє наявність дефекту розвитку, чи спадкову хворобу, — не повинна дорівнювати смертному вироку. Тому жінка вчинила б надзвичайно неправомірно, якби попросила провести таку діагностику із рішучим наміром вчинити аборт, якщо результати покажуть наявність дефекту розвитку чи аномалію. Чоловік, родичі чи будь-хто інший, подібно вчинили б всупереч моральному закону, якщо б радили чи змушували май-

бутню матір до проведення діагностики з таким же можливим наміром вчинити аборт. Також і фахівець був би винен у неприпустимій співпраці, якщо б у проведенні діагностики та повідомленні її результатів свідомо сприяв встановленню чи підтримці зв'язку між пренатальною діагностикою й абортom.

На завершення, будь-яку директиву чи програму державної влади і закладів охорони здоров'я, чи наукових організацій, які б сприяли встановленню зв'язку між пренатальною діагностикою й абортom і зайшли настільки далеко, що безпосередньо спонукали б майбутніх матерів пройти таку діагностику з метою знищення фетусів, уражених дефектом розвитку, чи тих, хто є носіями спадкових хвороб, — потрібно засудити, як порушення права на життя ненародженої дитини й ущемлення першочергових прав і обов'язків супругів.

3. Чи терапевтичні втручання, які здійснюються над людськими ембріонами, є допустимими?

Як і у випадку всіх інших медичних втручань стосовно пацієнтів треба визнати, що дії, які проводять над людським ембріоном є допустимими, якщо поважають його життя і цілісність, не наражають на невинуватий для нього ризик, а спрямовані на лікування, покращення стану здоров'я чи особисте виживання.

Для будь-якого виду медичної, хірургічної чи іншої терапії вимагається свобідна згода належно поінформованих батьків відповідно до деонтологічних правил, яких дотримуються у випадку з дітьми. Застосування цього морального принципу закликає до делікатних і особливих заходів щодо внутріутробного життя.

Легітимність і критерії таких технологічних втручань чітко сформульовані Папою Іваном Папою II: "Суто терапевтичне втручання, безпосередньою метою якого є зцілення різноманітних хвороб, зокрема таких, що походять від хромосомних вад, в принципі, вважатиметься бажаним, якщо таке втручання спрямоване на сприяння

особистого добробуту людини без заподіяння шкоди її цілісності чи погіршення умов життя. Таке втручання справді узгоджувалося б із логікою християнської моральної традиції" [28].

4. Як слід, з моральної точки зору, оцінювати пошуки та експериментування⁴ на людських ембріонах і фетусах?

При медичних дослідженнях потрібно утримуватися від проведення операцій на живих ембріонах аж поки не буде моральної певності, що це не заподіє шкоди життю чи цілісності ненародженої дитини і матері, та за умови, що батьки, будучи належно поінформованими, свobodно погодились на ці дії. Звідси випливає, що всі дослідження, навіть, коли вони обмежені до простого обстеження ембріона, будуть недопустимими, якщо створюватимуть ризик фізичній цілісності чи життю ембріона через застосовувані методи, чи наслідки.

Стосовно експериментування. Враховуючи загальне розрізнення між експериментуванням з метою, яка не є безпосередньо терапевтичною і експериментуванням, яке є виразно терапевтичним саме по собі, треба також розрізняти експериментування, яке виконують на ще живих ембріонах і на мертвих ембріонах. Якщо ембріони живі, без огляду на їхню життєздатність, їх потрібно поважати як і будь-яку людську особу; експериментування над ембріонами, що не є суто терапевтичним, є неприпустимим [29].

Жодна мета, якою б благородною вона не була сама по собі, як, наприклад, передбачувані досягнення для науки, інших людей чи суспільства, — в жодному разі не може виправдати експериментування на живих людських ембріонах чи фетусах, незалежно від того життєздатні вони чи ні, перебувають всередині, чи поза

⁴ Беручи до уваги те, що терміни пошук та експериментування часто вживаються як еквіваленти і мають багатозначні трактування, необхідно уточнити їхнє значення у цьому документі.

материнським лоном. Навіть якщо батьків про все поінформували, вони не можуть дати згоди, яку звичайно вимагають для проведення клінічного експериментування над дорослими тому, що вони не мають права свobodно розпоряджатися фізичною цілісністю чи життям ненародженої дитини. Навіть більше, експериментування на ембріонах і фетусах завжди супроводжується ризиком, і в дійсності, у більшості випадків несе в собі певну можливість заподіяння шкоди їхній фізичній цілісності, чи навіть, смерті.

Використання людських ембріонів чи фетусів в якості об'єктів чи засобів експериментування є злочином проти їхньої гідності як людей, які мають право на таку ж повагу, яка належить вже народженій дитині і кожній людській особі.

"Хартія прав сім'ї", видана Святим престолом, стверджує: "Повага до гідності людини виключає будь-які експериментальні маніпуляції чи експлуатації людського ембріона" [30]. Практика зберігання живих людських ембріонів *in vivo* (у природних умовах) чи *in vitro* (у пробірці) для експериментальних або комерційних цілей повністю суперечить людській гідності.

У випадку проведення суто терапевтичного експериментування, а саме: коли йдеться про експериментальні форми терапії заради добра самого ембріона з останньою спробою зберегти його життя і за відсутності інших надійних форм терапії допустимим може бути застосування медикаментів чи методів, які ще не зовсім випробувані [31].

Трупи людських ембріонів чи фетусів, незалежно від того, чи їх умисно абортували, чи ні, — треба поважати так само як і останки інших людей. Зокрема, їх не можна калічити чи робити розтини, поки не буде підтверджено їх смерть і не буде згоди батьків або матері. Крім того, потрібно дотримуватись моральних вимог для того, щоб уникнути ситуації співучасті у навмисному аборті та уникнути можливого скандалу. Будь-яку комерційну діяльність стосовно мертвих фетусів, так само

як і стосовно тіл дорослих осіб, — треба розглядати як неприпустиму і таку, яку необхідно заборонити.

1) Під пошуками тут розуміємо будь-який індуктивно-дедуктивний процес, який має на меті сприяти систематичному спостереженню даного феномену у людській сфері чи перевірити гіпотези, які виникають з попередніх спостережень.

2) Під експериментуваннями розуміємо будь-який пошук, в якому людська особа (на різних стадіях свого існування: ембріона, фетуса, дитини чи дорослого) є об'єктом, через який, чи на якому хочуть перевірити на даний час незнану чи недостатньо знану дію даного лікування (напр.: фармакологічного, тератогенічного, хірургічного та ін.).

5. Як з моральної точки зору слід оцінювати використання з метою пошуків ембріонів, отриманих шляхом запліднення "у пробірці"?

Отримані з пробірки людські ембріони є людьми і суб'єктами прав: їхню гідність і право на життя необхідно поважати з першого моменту існування. Продувати людські ембріони задля того, щоб використовувати їх як доступний "біологічний матеріал", є неморально.

У звичайній практиці штучного запліднення у пробірці не всі ембріони переносять у тіло жінки. Деякі знищують. Оскільки Церква забороняє умисний аборт, вона так само забороняє і дії, спрямовані проти життя цих людей. Її обов'язком є засудити добровільне знищення людських ембріонів, отриманих "з пробірки" шляхом штучного запліднення чи "штучного поділу", єдиною метою чого є наукові пошуки. Дослідник, який діє у такий спосіб, займає місце Бога і, хоча він може навіть не усвідомлювати цього, робить себе господарем долі інших людей, оскільки свавільно вибирає кому дозволити жити, а кого віддати на смерть та вбиває беззахисних людей.

На цій підставі, ті методи спостереження чи експериментування, які пошкоджують або наражають ембріони отримані шляхом штучного запліднення *in vitro* на серйозний та невинувачений ризик, — є морально недопустимими. Кожну людину треба поважати, заради неї самої і її гідність не можна зводити до цінності простого інструменту, який принесе користь іншим. Умисне наражання на смерть людських ембріонів "з пробірки" не узгоджується з моральним законом. Через те, що вони були випродуковані *in vitro*, ембріони, які не були перенесені у тіло матері і називаються "заощадженими", залишають напризволяще безглузлого фатуму, без надання жодних безпечних засобів виживання, які можуть бути правомірно застосовані.

6. Як слід оцінювати інші методи маніпуляції ембріонами, пов'язані з "репродуктивними технологіями людського відтворення"?

Технології запліднення у пробірці можуть відкрити шлях до інших форм біологічної та генетичної маніпуляції людськими ембріонами, наприклад, до спроб та планів провести запліднення між людською і тваринною гаметами та дозрівання людських ембріонів у матці тварин, або гіпотези чи проект створення штучних маток для людських ембріонів. Такі дії суперечать людській гідності, притаманній ембріонові і в той же час суперечать праву кожної особи бути зачатою і народитися у подружжі і з подружжя [32]. Морально неправомірними вважаються спроби чи наміри отримати людину без зв'язку із статевими стосунками через "поділ навпіл", клонування чи партеногенез, оскільки вони суперечать гідності як людського відтворення, так і подружнього єднання.

Заморожування ембріонів, навіть з метою збереження їх життя (криоконсервація) — це образа супроти пошани, яка належиться людям, оскільки їх наражають на серйозний ризик смерті чи пошкодження тілесної цілісності, і, принаймні на тимчасове позбавлення їх

материнського прихистку і дозрівання, ставлячи ембріони в таку ситуацію, за якої можливі подальші кривди і маніпуляції.

Певні спроби вплинути на хромосомну і генетичну спадковість не є терапевтичними, а націлені на продокування людських істот, відібраних щодо статі та інших наперед визначених якостей. Такі маніпуляції суперечать особовій гідності людини, її цілісності та ідентичності. Тому вони жодним чином не можуть бути виправдані можливими корисними наслідками для майбутнього людства [33]. Кожну особу необхідно поважати заради неї самої: у цьому полягає гідність і право кожної людини від її зачаття.

II. ВТРУЧАННЯ У ЛЮДСЬКЕ ВІДТВОРЕННЯ

Під "штучним відтворенням" чи "штучним заплідненням" тут розуміють різні технічні методи, метою яких є отримання зачаття людини іншим способом, аніж статеве єднання чоловіка і жінки. Ця Інструкція розглядає проблему запліднення яйцеклітини у пробірці (запліднення *in vitro*) і штучне запліднення шляхом перенесення у жіночі статеві проходи заздалегідь заготовленої сперми.

Попередня точка моральної оцінки таких технічних дій складається з розгляду обставин і наслідків, які ці дії у себе включають у стосунку до пошани, яка належиться ембріону людини. Процес розвитку практик запліднення у пробірці вимагав численних запліднень і знищень людських ембріонів. Навіть сьогодні звична практика передбачає гіпер-овуляцію у жінки: певну кількість яйцеклітин вилучають, запліднюють, а потім розвивають у пробірці впродовж кількох днів. Зазвичай не всі ембріони переносять у жіночі статеві проходи; деякі, здебільшого названі "запасними", знищують або заморожують. Деякі з імплантованих ембріонів знищують з огляду на різноманітні еugenічні, економічні чи психологічні підстави. Таке навмисне руйнування людини, чи

використання ембріонів у різних цілях, на шкоду їхній цілісності та життю, суперечить уже згадуваному вченню про скоєння аборту.

Зв'язок між заплідненням у пробірці і добровільним знищенням людських ембріонів зустрічається дуже часто. Знаково, що через ці процедури, з очевидно суперечливими цілями, життя і смерть стають підпорядкованими рішенням людини, яка таким чином перебирає на себе роль Того, хто може вирішувати питання життя і смерті. Ця динаміка насильства і домінування може залишитися непоміченою саме тими особами, які бажаючи використати цю процедуру, — самі стають її суб'єктами. Для морального судження стосовно ЗУП і ПЕ (запліднення у пробірці і перенесення ембріона) мають бути взяті до уваги зібрані факти і холодна логіка, що їх пов'язує: абортна ментальність, яка уможливорює ці дії, таким чином веде, незалежно від того, хочемо ми цього чи ні, — до панування людини над життям і смертю собі подібних і може привести до системи радикальної еугеніки.

Проте, такі зловживання нікого не звільняють від подальшого і кропіткого етичного дослідження технік штучного відтворення як таких, абстрагуючись, наскільки це можливо, від факту знищення ембріонів, здобутих шляхом запліднення у пробірці (*in vitro*).

Таким чином, дана Інструкція спочатку розгляне проблеми, які виникають у випадку штучного гетерологічного запліднення (II, 1-3),⁵ а відтак ті, які пов'язані з штучним гомологічним заплідненням (II, 4-6).⁶

⁵ Терміном штучне гетерологічне запліднення або відтворення, Інструкція означає техніки, які застосовуються для отримання штучного зачаття людини, використовуючи гамети, які походять, принаймні, від одного донора, який не є одним із подругів. Такі техніки можуть бути двох видів:

- гетерологічне ЗУП і ПЕ: метод, що використовується для отримання зачаття людини через злиття гамет у пробірці, одних принаймні від одного іншого донора, який не є одним із подругів.

Перед тим як сформулювати етичне судження стосовно кожного з цих методів розглянемо принципи і цінності, які визначають моральну оцінку кожного з них.

А. ШТУЧНЕ ГЕТЕРОЛОГІЧНЕ ЗАПЛІДНЕННЯ

1. Чому людське відтворення повинно відбуватися у подружжі?

Кожну людину потрібно завжди приймати як дар і божє благословення. Однак, з моральної точки зору, справді відповідальне відтворення щодо ненародженої дитини повинно бути плодом подружжя.

Оскільки людське відтворення має особливі риси з огляду на особову гідність батьків і дітей, відтворення нової особи, у чому чоловік і жінка співпрацюють з силою Творця, повинно бути плодом і знаком взаємного дарування подругів, їхньої любові та вірності [34]. Вірність супругів у подружжі включає в себе взаємну повагу їхнього права стати батьком і матір'ю лише один через одного.

Дитина має право бути зачатою, виношеною у лоні, приведеною на світ і вихованою у подружжі: бо лише

- Штучне гетерологічне запліднення (внесення сімені): метод, що використовується для отримання людського зачаття шляхом перенесення у статеві проходи жінки заздалегідь зібраної сперми від донора, який не є її чоловіком.

⁶ Терміном штучне гомологічне запліднення або відтворення, Інструкція вважає техніку, яка застосовується для отримання зачаття людини, застосовуючи гамети обох подругів. Штучне гомологічне запліднення може виконуватися двома різними способами:

- Гомологічне ЗУП і ПЕ: метод, що використовується для отримання зачаття людини через злиття у пробірці гамет чоловіка і жінки, поєднаних у подружжі.

- Штучне гомологічне запліднення (внесення сімені): техніка, що використовується для отримання зачаття людини через перенесення у статеві проходи жінки заздалегідь зібраної сперми від її чоловіка.

через певний та визнаний зв'язок зі своїми батьками дитина може відкрити свою власну ідентичність і досягти свого власного людського розвитку.

Батьки знаходять у своїй дитині підтвердження і завершення їхнього взаємного самодарування: дитина є живим образом їхньої любові, постійним знаком їхнього подружнього єднання, живим і нерозривним утвердженням вираженням їхнього батьківства і материнства [35].

З огляду на покликання та суспільну відповідальність особи, благо дітей і батьків сприяє благові громадянського суспільства. Життєздатність і стабільність суспільства вимагає, щоб діти приходили на світ у лоні сім'ї, і щоб непорушною основою суспільства було подружжя.

Традиція Церкви і антропологічний підхід визнають за подружжям та його нерозривною єдністю єдине середовище, гідне дійсно відповідального дітонародження.

2. Чи штучне гетерологічне запліднення відповідає гідності подружньої пари та правді про подружжя?

Через ЗУП і ПЕ та штучне гетерологічне запліднення (перенесення сімені), людське зачаття отримується внаслідок злиття гамет, де принаймні один донор не є одним із подругів, поєднаних у подружжі. Штучне гетерологічне запліднення суперечить єдності подружжя, гідності подругів, властивому покликанню батьків і праву дитини бути зачатою і приведеною на світ у подружжя і з подружжя [36].

Повага до єдності подружжя і до подружньої вірності вимагає, щоб дитина була зачатою у подружжі. Зв'язок, який існує між чоловіком і дружиною, об'єктивно і невідчужувано вручає подругам виняткове право стати батьком і матір'ю тільки один через одного [37]. Звернення за гаметами до третьої особи, щоб отримати в розпорядження сперму або яйцеклітину, є порушенням взаємного зобов'язання подругів і серйозною хибою стосовно єдності, суттєвої властивості подружжя.

Штучне гетерологічне запліднення порушує права дитини. Воно позбавляє дитини синівської спорідненості з батьківськими коренями і може загальмувати дозрівання її особистої ідентичності. Більше того, воно є образою спільного покликання подругів, покликаних до батьківства і материнства: воно об'єктивно позбавляє подружню плідність єдності та цілісності. Воно спричинює і проявляє розрив між генетичним батьківством дитини і відповідальністю за її виховання. Така шкода особовим стосункам в межах сім'ї має відголос у суспільстві, оскільки те, що загрожує єдності і стабільності сім'ї, є джерелом незгоди, безпорядку і несправедливості суспільного життя загалом.

Ці причини ведуть до негативної моральної оцінки штучного гетерологічного запліднення. Відповідно, запліднення заміжньої жінки спермою донора, який не є її чоловіком і запліднення спермою чоловіка яйцеклітини жінки, яка не є його дружиною, морально недопустимі. Більше того, штучне запліднення незаміжньої жінки, чи вдови, незалежно від того хто є донором, — не може бути морально виправданим.

Бажання мати дитину і любов між чоловіком і дружиною, які прагнуть уникнути безпліддя, що не може бути подолане будь-яким іншим способом, є зрозумілими мотиваціями, але суб'єктивно добрі наміри не роблять штучне гетерологічне запліднення сумісним з об'єктивними і невідчужуваними властивостями подружжя чи таким, що поважає права дитини і подругів.

3. Чи "сурогатне" материнство є морально допустимим?

Ні, з огляду на ті ж підстави, що ведуть до відкинення штучного запліднення, оскільки воно суперечить єдності подружжя і гідності відтворення людської особи.

⁷ Терміном "сурогатне материнство" Інструкція означає:

– Жінку, яка виношує ембріон, імплантований в її матку, яка є генетично чужа для ембріона, оскільки він був отриманий

"Сурогатне" материнство — це реальна неспроможність виконувати обов'язки материнської любові, подружньої вірності і відповідального материнства. Воно порушує гідність і право дитини бути зачатою, виношеною у лоні, приведеною на світ і вихованою своїми батьками. Воно спричиняється до шкоди сім'ям, до поділу між фізичними, психологічними і моральними елементами, які утворюють ті сім'ї.

Б. ШТУЧНЕ ГОМОЛОГІЧНЕ ЗАПЛІДНЕННЯ

Оскільки штучне гетерологічне запліднення було визнане неприйнятним, то постає питання: як оцінювати з моральної точки зору процес штучного гомологічного запліднення: ЗУП і ПЕ і штучне запліднення (перенесення сімені) між чоловіком і дружиною. Передусім потрібно з'ясувати питання принципів.

4. Який зв'язок необхідний з моральної точки зору між відтворенням і подружнім актом?

Учення Церкви про подружжя і продовження людського роду стверджує: "людина не має права самовільно розривати встановлений Богом нерозривний зв'язок обидвох значень, притаманних подружньому актові — любовного єднання та продовження роду. З огляду на свою внутрішню структуру подружній акт, якнайтісніше поєднуючи чоловіка і жінку між собою, чинить їх одночасно шатними до зачаття нового життя, відповідно до законів, вписаних у їхню природу" [38]. Цей принцип, який

через злиття гамет "донорів". Вона переносить вагітність із зобов'язанням віддати після народження дитину стороні, яка замовила чи уклала договір про вагітність.

Жінку, яка виношує у вагітності ембріон, відтворенню якого вона жертвувала свою яйцеклітину, запліднену спермою чоловіка, який не є її чоловіком. Вона переносить вагітність із зобов'язанням віддати дитину після народження стороні, яка замовила, чи уклала договір про вагітність.

базується на природі подружжя і на внутрішньому зв'язку благ подружжя, має відомі наслідки на рівні відповідального батьківства і материнства. "Захищаючи ці обидва суттєві аспекти, — об'єднуючий і відтворюючий, — подружній акт зберігає у цілості смисл правдивої взаємної любові та призначення до величного покликання людини до батьківства" [39].

Таке саме вчення щодо зв'язку між значенням подружнього акту і між благами подружжя проливає світло на моральну проблему штучного гомологічного запліднення, оскільки "ніколи не дозволяється відокремлювати ці різні аспекти до такої міри, щоби виключати відтворюючий намір або ж подружній стосунок [40].

Контрацепція навмисно позбавляє подружній акт його відкритості до відтворення і таким чином призводить до добровільного розмежування цілей подружжя. Штучне гомологічне запліднення, вдаючись до відтворення, яке не є плодом особливого акту подружнього єднання, об'єктивно вчинює аналогічне відокремлення між благами і значеннями подружжя.

Отже, запліднення є допустимим, коли воно є наслідком "подружнього акту, який сам по собі призначений для народження дітей, до чого й призначене подружжя за своєю природою, і в якому подруги стають одним тілом" [41]. Але з моральної точки зору відтворення є позбавленим властивої йому досконалості, коли воно не є бажаним як плід подружнього акту, тобто, — особливого акту єднання подругів.

Моральна цінність тісного зв'язку між благами подружжя і між значеннями подружнього акту базується на єдності людини, єдності тіла і нематеріальної душі [42]. Подруги взаємно виражають свою особисту любов "мовою тіла", яка виразно включає в себе "подружнє значення" та значення батьківські [43]. Подружній акт, в якому кожен з подругів навзаєм виражає своє самодавання, в той сам час виражає відкритість до дару життя. Це акт — нероздільно тілесний і духовний. Своїми тілами і за допомогою своїх тіл подруги довершують

свої подружні стосунки, вони спроможні стати батьком і матір'ю. Для того, щоб поважати мову їхніх тіл і їхню природню щедрість, подружнє єднання мусить здійснюватися з повагою до його відкритості, до відтворення людського роду. Породження особи мусить бути плодом і результатом подружньої любові. Таким чином, початок людського життя впливає з процесу прокреації, який пов'язаний не лише з біологічним, але і духовним єднанням батьків, які у подружньому зв'язку стаються одним тілом [44]. Запліднення, яке досягається поза тілами пари, стає позбавленим значень та цінностей, які виражаються в мові тіла і в єднанні людських осіб.

Тільки повага до зв'язку між значеннями подружнього акту і повага до єдності людини уможливорює таке відтворення людського роду, яке узгоджується з гідністю особи. За її унікальне і неповторне походження дитину необхідно поважати і визнавати рівною щодо гідності особи з тими, які дають їй життя. Людська особа мусить бути зачата у батьківському акті єднання і любові, тому народження дитини мусить бути плодом взаємного дарування [45], яке здійснюється у подружньому акті, в якому подруги співдіють як слуги, а не як господарі у діянні Творця, який є Любов [46].

В дійсності, початок людської особи — є плодом дарування. Зачата дитина повинна бути плодом батьківської любові. Дитину не можна бажати чи зачинати як продукт втручання медичних чи біологічних технологій. Це б було б рівним зведенню її до предмету наукової технології. Ніхто не може підпорядкувати прихід дитини на світ умовам технічної дієвості, які оцінюються відповідно до стандартів контролю і володіння.

Моральна значущість зв'язку між значеннями подружнього акту і між благами подружжя так само як єдність людини і гідність її зачаття вимагає, щоб відтворення людської особи було здійснено — як плід подружнього акту, властивий любові між подругами. Отже, зв'язок між відтворенням і подружнім актом постає — як надзвичайно значущий в антропологічній та

моральній площинах, — він проливає світло на ставлення Учительського Уряду до штучного гомологічного запліднення.

5. Чи є морально дозволеним гомологічне запліднення "у пробірці"?

Відповідь на це запитання безпосередньо залежить від щойно згаданих принципів. Звичайно, не можна ігнорувати законні прагнення неплідних пар. Для деяких неплідних пар звернення до гомологічного ЗУП і ПЕ видається єдиним способом здійснення їхнього щирого прагнення мати дитину. Ставиться запитання, чи повнота подружнього життя у таких випадках не є достатньою, щоб забезпечити гідність, належну людському відтворенню. Визнається, що і ЗУП і ПЕ, звичайно не можуть замінити відсутність статевих стосунків [47] і їм не можна надавати перевагу над особливими актами подружнього єднання, з огляду на ризик стосовно дитини і складності самої процедури. Тоді постає запитання, чи гомологічне запліднення у пробірці не може бути допомогою, якщо не одним з видів терапії у тих випадках, коли немає іншого шляху подолання неплідності — джерела страждань і чи не було б воно тоді прийнятим як — морально допустиме.

Прагнення мати дитину, чи, щонайменше, — відкритість до передання життя, з моральної точки зору, є необхідною передумовою відповідального людського відтворення. Але цей добрий намір не є достатнім для формування позитивної моральної оцінки про відтворення з пробірки в рамках подружжя. Процес ЗУП і ПЕ мусить бути оцінюваним сам по собі і не може переймати свою моральну якість ні від повноти подружнього життя, частиною якого він стає, ні з подружніх актів, які можуть передувати йому або наставати після нього [48].

Ми вже згадували, що обставини, в яких як правило практикується ЗУП і ПЕ включають знищення людей, що суперечить вищезгадуваному вченню про моральну

недопустимість абортів [49]. Але навіть у випадку, коли вжито усіх запобіжних заходів, щоб уникнути смерті людських зародків, гомологічне ЗУП і ПЕ дисоціює від подружнього акту дії, скеровані на людське запліднення. З цієї причини сама природа гомологічного ЗУП і ПЕ теж повинна братися до уваги, навіть абстрагуючись від зв'язку із скоєнням абортів.

Гомологічне ЗУП і ПЕ відбувається поза тілами пари через дії третьої сторони, чия компетентність і технічна дія обумовлюють успіх процедури. Таке запліднення віддає життя і ідентичність ембріона у розпорядження лікарів і біологів, і утверджує домінування техніки над походженням і долею людської особи. Такий зв'язок домінування суперечить гідності та рівності, які повинні бути спільними для батьків і дітей.

Зачаття у пробірці є результатом технічної дії, яка вивищується над заплідненням. Таке запліднення не є ні досягненням, ні бажаним, як вираження і плід особливого акту подружнього єднання. Тому у гомологічному ЗУП і ПЕ, навіть якщо їх розглядати у контексті *de facto* існуючих статевих стосунків, породження людської особи об'єктивно позбавлене властивої йому досконалості: тобто того, що воно є результатом і плодом подружнього акту, в якому подружки можуть стати "співдіячами з Богом, щоб дати життя новій особі" [50].

Ці підстави дозволяють нам зрозуміти, чому акт подружньої любові розглядається у вченні Церкви як єдине **утворення**, гідне людського відтворення. З огляду на такі ж підстави, такзваний "простий випадок", тобто: гомологічне ЗУП і метод ПЕ, навіть незалежний від будь-якого зв'язку з абортивною практикою знищення зародків і з мастурбацією, залишається морально недопустимою технікою, тому що позбавляє людське відтворення властивої і відповідної йому гідності.

Звичайно, методи гомологічного ЗУП і ПЕ запліднення не позначені тією всією етичною негативністю, з якою зустрічаємося у випадку позаподружнього відтворення. Сім'я і подружжя продовжують бути середови-

щем, де відбуваються народження та виховання дітей. Проте, залишаючись у відповідності з традиційним вченням, стосовно благ подружжя і гідності особи, позиція Церкви, з моральної точки зору, залишається в опозиції до гомологічного запліднення у пробірці. Таке запліднення саме по собі є недопустимим і суперечить гідності прокреації і подружнього єднання, навіть коли все зроблено для того, аби уникнути смерті людського ембріона.

Хоча спосіб, в який досягається зачаття людини з допомогою ЗУП і ПЕ не може бути схвалений, у будь-якому випадку, кожна дитина, яка приходить у такий спосіб на світ, повинна бути прийнята як живий дар Божественної Доброти і вихована з любов'ю.

6. Як потрібно оцінювати з моральної точки зору метод штучного гомологічного запліднення (перенесення сімені)?

Штучне гомологічне запліднення в рамках подружжя, може бути допустимим виключно у тих випадках, коли технічні засоби не підміняють собою подружнього акту, але служать для полегшення і допомоги, щоб акт досяг своєї природної мети.

Вчення Учительського Уряду щодо цього питання вже згадувалось вище [51]. Це вчення не є всього лиш виразом часткових історичних обставин, воно ґрунтується на доктрині Церкви, про зв'язок між подружнім єднанням і відтворенням та на особовій природі подружнього акту і людського відтворення. "За своєю природною структурою подружній акт є особовим вчинком, одночасною і безпосередньою співдією з боку чоловіка і дружини, який з огляду на природу діючих осіб і властиву природу самого акту, є вираженням взаємного дарунку, який згідно з словами Святого Письма, робить їх "одним тілом" [52]. Таким чином, моральне сумління "не обов'язково засуджує використання деяких штучних засобів, призначених виключно для того, щоб полегшити природній акт, або ж щоб забезпечити нормально здійсненому природному акту досягнення його власти-

вої мети" [53]. Якщо технічний засіб полегшує подружній акт, чи допомагає йому досягти своєї природної цілі, — він може бути морально прийнятним. Якщо ж, навпаки, метою методу є замінити подружній акт, то такий метод — морально недопустимий.

Штучне запліднення, як заміна подружнього акту, забороняється з огляду на добровільно вчинене відокремлення двох значень подружнього акту. Мастурбація, в результаті якої звичайно отримують сперму, є іншим знаком цього відокремлення. Навіть, коли її чинять з метою відтворення, — сам акт залишається позбавленим свого об'єднуючого значення: "йому бракує статевих стосунків, яких вимагає моральний порядок, саме таких стосунків, які здійснюють "повноту значення взаємного самодарування і людського відтворення у контексті правдивої любові" [54].

7. Який моральний критерій може бути запропонований щодо медичного втручання у людське відтворення?

Медичну дію слід оцінювати, беручи до уваги не тільки її технічний вимір, але також, і перш за все, її стосунок до мети, якою є добро осіб та їхнє тілесне і психічне здоров'я. Моральні критерії щодо медичного втручання у відтворення виводяться з гідності людських осіб, з їхньої статевої та походження.

Медицина, яка хоче бути підпорядкованою цілісному благу особи повинна поважати специфічно людські цінності сексуальності [55]. Лікар є на служінні особам і людському відтворенню. Він не уповноважений розпоряджатися ними, чи вирішувати їхню долю. Медичне втручання поважає гідність осіб, коли воно прагне допомогти подружньому акту, щоб полегшити його здійснення, або ж для того, щоб уможливити досягнення його мети, після того, як він був здійснений нормальним способом [56].

З іншого боку, іноді трапляється так, що медична дія технічно замінює собою подружній акт, з метою

отримати відтворення, яке не є ні його результатом, ні плодом. У цьому випадку медична дія не є, як вона повинна б була бути, на службі подружньому єднанню, але, радше, привласнює собі відтворюючу (прокреаційну) функцію і таким чином суперечить гідності і невід'ємним правам подругів і праву дитини бути народженою.

Гуманізація медицини, на якій сьогодні усі наполягають, вимагає пошанування цілісної гідності людської особи, найперше в акті та у моменті, коли подруги передають життя новій особі. З цієї причини, логічно адресувати це вкрай нагальне звернення до лікарів та науковців-католиків, щоб вони були зразковим свідченням пошанування, яке належиться людському ембріону та гідності відтворення. Лікарський та медсестринський персонал католицьких лікарень та клінік в особливий спосіб повинен спонукувати віддавати належне моральним обов'язкам, які вони взяли на себе, дуже часто також як частину їхнього контрактного зобов'язання. Ті, хто займає головуючі посади у католицьких лікарнях та клініках, хто є часто членами монаших згромаджень, повинні особливо потурбуватись, щоб захищати і сприяти дбайливому дотриманню моральних норм, пригаданих у даній Інструкції.

8. Страждання, спричиненні неплідністю у подружжі

Страждання подругів, які не можуть мати дітей, чи які бояться народити неповносправну дитину є стражданнями, які кожен повинен розуміти і належно оцінити.

Прагнення подружжя мати дитину є природнім: воно виражає покликання до батьківства і материнства, яке вписане у подружню любов. Це прагнення може навіть бути сильнішим, якщо виявиться, що безпліддя, яким уражена пара — невиліковне. Проте, одруження не наділяє подругів правом мати дитину, але тільки правом чинити ті природні дії, які самі по собі призначені для дітородження [57].

Правдиве і властиве право мати дитину, суперечило б її гідності та природі. Дитина не є ні предметом, на який можна мати право, ні не може розглядатись як предмет власності: вона, радше, є даром, "найвищим даром" [58], найблагодатнішим даром подружжя, і живим свідченням взаємного дарування її батьків. З огляду на це, дитина має право, як вже було згадано, бути плодом особливого акту подружньої любові її батьків. Також дитина має право на те, щоб її шанували як особу з моменту її зачаття.

Усе ж, якими б не були причини чи прогнози, безпліддя, звісно є важким випробуванням. Спільнота віруючих покликана проливати світло і підтримувати у стражданні тих, хто неспроможний здійснити їхнє законне прагнення до материнства та батьківства. Подружжя, яке опиняється у такому сумному становищі, покликане віднайти у ньому можливість особливим шляхом розділити Господній Хрест, джерело духовної плідності. Неплідні пари не повинні забувати, що "навіть якщо дітородження неможливе, подружнє життя не втрачає через це своєї цінності. Фізична неплідність насправді може бути для подругів нагодою для інших важливих послугувань життю людської особи, наприклад, усиновленню, різноманітним видам освітньої праці, допомозі іншим сім'ям і бідним або ж неповносправним дітям" [59].

Багато дослідників займаються подоланням безпліддя. Повністю оберігаючи гідність людського відтворення, деякі досягли результатів, які раніше здавались недосяжними. Тому науковців слід заохочувати до продовження їхніх досліджень з метою запобігання причин неплідності і спроможності вилікувати їх так, щоб неплідні пари були здатними до відтворювання у цілковитій пошані до гідності власної особи і гідності народження дитини.

III. МОРАЛЬНЕ І ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Цінності та моральні обов'язки, які цивільне законодавство повинно шанувати і санкціонувати щодо цього питання

Непорушне право на життя кожної невинної людини і права сім'ї та інституту подружжя є фундаментальними моральними цінностями, оскільки стосуються природного стану і цілісного покликання кожної людської особи. У той сам час вони є конститутивними елементами громадянського суспільства і його порядку.

Саме тому нові технологічні можливості, відкриті у сфері біомедицини, вимагають втручання політичної влади та законодавців, тому що неконтрольоване застосування таких технологій могло б привести до непередбачуваних і шкідливих наслідків для громадянського суспільства. Звернення до сумління кожної особи і до самоконтролю науковців не може бути достатнім для того, щоб гарантувати пошанування прав особи та пошанування суспільного порядку. Якщо законодавець, відповідальний за спільне благо, не буде пильним, — він може бути позбавлений своїх прерогатив (повноважень) науковцями, які претендують керувати людством в ім'я біологічних відкриттів та уявного "вдосконалення" процесів, які вони б вивели з тих відкриттів. "Евгенізм" і форми дискримінації людей могли б стати законними, а це було б актом насилля і серйозною зневагою супроти рівності, гідності та фундаментальних прав людської особи.

Втручання суспільної влади повинно надихатися раціональними принципами, які регулюють стосунки між цивільним і моральним правом. Завдання цивільного права — гарантувати спільне благо людей через визнання і захист фундаментальних прав і через підтримку миру і суспільної моральності [60]. У жодній сфері життя цивільне право не може замінити совість чи диктувати норми, що стосуються питань, які є поза межами його компетенції. Деколи воно повинно толерувати, в

інтересах громадського порядку, речі, які не може заборонити, не спричинивши таким чином більшого зла. Проте, невід'ємні права осіб повинні бути визнаними і пошанованими громадянським суспільством і політичною владою. Ці права людини не залежать ні від окремих людей, ні від батьків, також вони не є поступкою з боку суспільства і держави. Вони належать до людської природи і невід'ємно притаманні особі завдяки творчому акту, від якого особа отримала свій початок.

Серед таких фундаментальних прав мусимо тут згадати: а) право кожної людини на життя і фізичну цілісність від моменту зачаття аж до смерті; б) права сім'ї і подружжя як інституту, а у цій сфері — право дитини бути зачатого, приведеною на світ і вихованою своїми батьками. До кожного з цих положень сюди слід додати подальші розмірковування.

У деяких державах певні закони дозволяють пряме придушення невинних: коли позитивне право позбавляє якусь категорію людей захисту, якого цивільне законодавство зобов'язане їм надати, — держава заперечує рівність усіх перед законом. Якщо держава не застосовує своєї сили на служіння правам кожного громадянина, і, особливо більш вразливих, — підриваються самі основи правової держави. Тому політична влада не може згодитися на приведення людей у світ за допомогою методів, які б виставляли їх на згадуваний раніше дуже серйозний ризик. Можливе визнання позитивним правом і політичною владою технік штучного передавання життя і експериментувань, з ними пов'язаних, розширило б прірву, яка з'явилася через узаконення абортів.

Як наслідок поваги і захисту, які повинні гарантуватися ненародженій дитині з моменту зачаття, закон повинен забезпечити відповідні карні санкції за кожне умисне порушення прав дитини. Закон не може толерувати — а в дійсності, він повинен виразно заборонити — трактування людей, навіть на стадії ембріонального розвитку, як предметів експериментування, нівечення

чи знищення на тій підставі, що вони є кількісно зайвими, або ж нездатними нормально розвиватися.

Державна влада повинна гарантувати інституту сім'ї, основі суспільства, юридичний захист, на який вона має право. З самого факту, що вона перебуває на служінні людям, — державна влада також повинна служити сім'ї. Цивільне право не може погодитися на схвалення технік штучного відтворення, які заради вигоди третьої сторони (лікарів, біологів, економічних чи урядових сил), відбирають те, що є невід'ємним правом у стосунках між чоловіком та дружиною. Тому цивільне право не може узаконити обмін гамет між особами, які не є законно поєднані у подружжі.

З огляду на підтримку, яка належить сім'ї, законодавство повинно також заборонити ембріональні банки, запліднення після смерті і "сурогатне материнство".

Щодо питань, які стосуються прав людини, її життя і інституту сім'ї, цивільне право повинно регулюватися відповідно до основних норм морального права. Забезпечення такого стану є частиною обов'язку державної влади.

Політики, шляхом впливу на громадську думку, повинні включитися у справу збереження у суспільстві якомога ширшого консенсусу щодо цих суттєвих питань, і зміцнення цього консенсусу у кожному випадку, якщо є ризик його послаблення чи небезпека його зникнення.

У багатьох країнах узаконення абортів і юридичне толерування неодружених пар робить набагато важчим гарантування поваги до основних прав, пригаданих у цій Інструкції. Сподіватимемось, що держави не візьмуть на себе відповідальності за загострення цих соціально шкідливих станів несправедливості. Більше хочеться вірити, що народи і держави збагнуть культурні, ідеологічні і політичні імплікації, пов'язані з техніками штучного відтворення, і віднайдуть мудрість та відвагу, потрібну для впровадження справедливіших законів, які будуть більше шанувати життя і інститут сім'ї.

Сьогодні в очах багатьох людей цивільне законодавство багатьох держав надає законності деяким практикам, яким вона не належить. Здається, воно неспроможне гарантувати ту моральність, яка узгоджується з природними вимогами людської особи і з "неписаними законами", вкарбованими Творцем у людському серці. Всі люди доброї волі повинні зобов'язати себе, особливо у межах їхньої професійної сфери, і у здійсненні їхніх громадських прав, забезпечити реформування морально неприйнятних цивільних законів і виправлення неприпустимих практик. Крім того, "спротив совісті" проти таких законів потрібно підтримувати і визнавати. Рух пасивного опору проти узаконення практик, які суперечать людському життю та гідності, починає чинити щораз сильніший тиск на моральне сумління багатьох людей, особливо на численних фахівців біомедичних наук.

ВИСНОВОК

Поширення технології втручання у процеси людського відтворення породжує дуже серйозні моральні проблеми стосовно пошани, яка належить людині з моменту зачаття, гідності особи, її статевості та передавання життя.

Цією Інструкцією Конгрегація у справах Доктрини Віри, сповнюючи свій обов'язок з поширення та захисту вчення Церкви про такі важливі справи, адресує нове і шире запрошення усім тим, хто з огляду на свою роль та зобов'язання, може здійснити позитивний вплив і забезпечити, щоб у сім'ї та суспільстві належно шанувалися життя та любов. Вона звертається з цим закликом до тих, хто відповідає за плекання сумління і формування громадської думки, до науковців і медиків, юристів і політиків. Конгрегація сподівається, що всі розумітимуть несумісність між визнанням гідності людської особи і зневагою до життя і любові, між вірою у живого Бога і претензією на свавільне вирішення питання походження і долі людини.

Конгрегація Доктрини у справах Віри з особливим сподіванням і заохоченням звертається із запрошенням до богословів, а найперше — до спеціалістів з морального богослов'я, щоб вони глибше вивчали і робили доступнішим для вірних зміст вчення Учительського Уряду Церкви про сферу статевої і подружжя у світлі справжньої антропології та в контексті необхідного міждисциплінарного підходу. Таким чином вони уможливають щораз краще розуміння підстав чинності цього вчення. Захищаючи людину від крайнощів її власної сили, Божа Церква нагадує їй підстави її справжньої благородності. Тільки цим шляхом можна забезпечити чоловікам та жінкам завтрашнього дня можливість жити і любити з тією гідністю та свободою, яка бере початок з пошани до істини. Точні вказівки, запропоновані у даній Інструкції, таким чином не мають на меті зупинити спробу роздумів, але, радше, дати їм оновлений імпульс безвідмовної вірності вченню Церкви.

У світлі істини про дар людського життя і у світлі моральних принципів, які випливають з цієї істини, кожен запрошується діяти у межах своєї відповідальності притаманної кожному, і як добрий Самарянин визнавати ближнього, навіть найменшого, серед людських дітей (Лк 10,29-37). Тут слова Христа знаходять оновлене і особливе відлуння: "Усе, що зробили одному з моїх братів найменших, ви мені зробили" (Мт 25,40).

Під час аудієнції, наданої нижчепідписаному Префекту після пленарного засідання Конгрегації у справах Доктрини Віри; Папа Римський, Іван Павло II, схвалив цю Інструкцію і доручив її опублікувати.

Дана у Римі, Конгрегацією у справах Доктрини Віри, 22 лютого, 1987 року, у празник Престолу Святого Апостола Петра.

*Йозеф Кардинал Ратцінгер
Префект*

*Альберто Бовоне
Титулярний Архієпископ Цезарії Нумідійської
Секретар*

Примітки

1. Папа Іван Павло II, Промова до учасників 81-го конгресу Італійського товариства університетських медиків (*Internal Medicine*) та на 82 конгресі Італійського товариства загальної хірургії, 27 жовтня 1980: AAS 72 (1980) 1126.

2. Папа Павло VI, Промова на генеральній асамблеї Організації Об'єднаних Націй, 4 жовтня 1965: AAS 57 (1965) 878; Енцикліка *Populorum Progressio*, 13: AAS 59 (1967) 263.

3. Папа Павло VI, Проповідь під час богослужіння на завершення Святого Року, 25 December 1975: AAS 68 (1976) 145; Папа Іван Павло, Енцикліка *Dives in Misericordia*, 30: AAS 72 (1980) 1224.

4. Папа Іван Павло II, Промова до учасників 35-их загальних зборів Всесвітньої Медичної Асоціації, 29 жовтня 1983: AAS 76 (1984) 390.

5. Пор. Декларація *Dignitatis Humanae*, 2. ("Гідності людської" // Документи Другого Ватиканського Собору. Львів: Свічадо.-1996.— С.375-392)

6. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 22 ("Радість і Надія" // Документи Другого Ватиканського Собору. — Львів: Свічадо, 1996.— С.499-619); Папа Іван Павло II, Енцикліка *Redemptor Hominis*, 8: AAS 71 (1979) 270-272.

7. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 35 ("Радість і Надія" // Документи Другого Ватиканського Собору. Львів: Свічадо.-1996.— С.499-619).

8. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 15 ("Радість і Надія" // Документи Другого Ватиканського Собору. Львів: Свічадо.-1996.— С.499-619); пор. також Папа Павло VI, Енцикліка *Populorum Progressio*, 20: AAS 59 (1967) 267; Папа Іван Павло II, Енцикліка *Redemptor Hominis*, 15: AAS 71 (1979) 286-289; Апостольське Повчання *Familiaris Consortio*, 8: AAS 74 (1982) 89.

9. Папа Іван Павло II, Апостольське Повчання *Familiaris Consortio*, 11: AAS 74 (1982) 92.

10. Пор. Папа Павло VI, Енцикліка *Humanae Vitae*, 10: AAS 60 (1968) 487-488.

11. Папа Іван Павло II, Промова до учасників 35-их загальних зборів Всесвітньої Медичної Асоціації, 29 жовтня 1983: AAS 76 (1984) 393.

12. Пор. Папа Іван Павло II, Апостольське Повчання *Familiaris Consortio*, 11: AAS 74 (1982) 91-92; пор. також Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 50 (Радість і Надія)

13. Священна конгрегація у справах Доктрини Віри, Декларація про скоєння абортів, 9, AAS 66 (1974) 736-737.

14. Папа Іван Павло II, Промова до учасників 35-их загальних зборів Всесвітньої Медичної Асоціації, 29 жовтня 1983: AAS 76 (1984) 390.

15. Папа Іван XXIII, Енцикліка *Mater et Magistra*, III: AAS 53 (1961) 447.

16. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 24.

17. Пор. Папа Пій XII, Енцикліка *Humani Generis*: AAS 42 (1950) 575; Папа Павло VI, *Professio Fidei*: AAS 60 (1968) 436.

18. Папа Іван XXIII, Енцикліка *Mater et Magistra*, III: AAS 53 (1961) 447; пор. Папа Іван Павло II, Промова до священників, учасників семінару про "Відповідальне відтворення людського роду", 17 вересня 1983, *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, VI, 2 (1983) 562: "Творчий акт Бога є на початку кожної людської особи: жодна людина не може з'явитися на світ випадково; вона є завжди плодом творчої любові Бога" (переклад упорядника — Ю.П.).

19. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 24.

20. Пор. Папа Пій XII, Промова до Медико-Біологічної Спільки Святого Луки, 12 Листопада 1944: *Discorsi e Radiomessaggi* (Промови та радіозвернення) VI (1944-1945) 191-192.

21. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 50.

22. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 51: "Отож моральна поведінка в тих справах, коли ідеться про погодження подружньої любові з відповідальним передаванням життя, не залежить виключно від самого тільки щирого наміру й оцінки спонук, але повинна

бути визначувані за об'єктивними критеріями, виведеними з природи самої особи та її вчинків, які шанують цілісне значення взаємного само-віддання і дітородження в рамках істинної любові" (цит. за Матеріали Другого Ватиканського Собору. Львів: Свічадо. - 1996 з деякими поправками. - Ю.П.).

23. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 51.

24. Ватикан, Хартія Прав Сім'ї, 4: *L'Osservatore Romano*, 25 November 1983.

25. Священна Конгрегація у справах Доктрини Віри, Декларація про скоєння абортів, 12-13: *AAS* 66 (1974) 738.

26. Пор. Папа Павло VI, Промова до учасників двадцять третього Національного Конгресу Італійських Католицьких Юристів, 9 грудня 1972: *AAS* 64 (1972) 777.

27. Обов'язок уникати невинуватого ризику передбачає автентичну пошану людини та правильність терапевтичних намірів. Це означає, що лікар "повинен передовсім належно оцінити можливі негативні наслідки для ненародженої дитини, які можуть статися внаслідок необхідного застосування особливих дослідницьких технологій, та уникати діагностики яка не дає достатніх гарантій щодо їхніх цілей та їхньої принципової нешкідливості. Але якщо, як це часто стається у людських виборах, не уникнути певного ризику, лікар повинен подбати про гарантування, що ризик є виправданим справді нагальною діагностичною потребою та важливістю діагностичних результатів для користі самої ненародженої дитини" (Папа Іван Павло II, Промова перед учасниками Конгресу Руху За Життя, 3 грудня 1982: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 [1982] 1512 переклад упорядника - Ю.П.). Таке уточнення щодо "виправданого ризику" слід завжди мати на увазі у тих частинах даної Інструкції, де цей термін зустрічається..

28. Папа Іван Павло II, Промова до учасників 35-их загальних зборів Всесвітньої Медичної Асоціації, 29 жовтня 1983: *AAS* 76 (1984) 392.

29. Пор. Папа Іван Павло II, Звернення на Засіданні Папської Академії Наук, 23 жовтня 1982: *AAS* 75 (1983) 37: "Я засуджую якнайвиразніше та формально, експериментальні маніпуляції з людськими ембріонами, тому що від свого

зачаття і до смерті незалежно від мети людина не може бути експлуатованою".

30. Ватикан, Хартія прав сім'ї, 4b: *L'Osservatore Romano*, 25 November 1983.

31. Пор. Папа Іван Павло II, Звернення до учасників Конгресу Руху За Життя, 3 грудня 1982: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982) 1511: "будь-яка форма експериментів на фетусах, які можуть пошкодити їх цілісність чи пошкодити його становище є неприйнятними, за винятком останнього зусилля врятувати його від смерті". Священна конгрегація у справах Доктрини Віри, Декларація про Евтаназію, 4: AAS 72 (1980) 550: "У випадку відсутності інших достатніх медичних засобів, дозволено, за згодою пацієнта, вдатися до засобів, які пропонують найпередовіші медичні технології, навіть якщо ці засоби поки що випробовуються і їхнє застосування не позбавлене ризикованості".

32. Ніхто не зможе заявити що має суб'єктивне право на початок свого існування доки сам не з'явився на світ. Проте, цілком законно є наполягати на праві дитини мати цілком людський початок, через зачаття у відповідності до особової природи людини. Життя це дар, який повинен передаватися у спосіб, який є достойним як суб'єкта, який його одержує, так і суб'єктів, які його передають. Це положення необхідно пам'ятати також щодо того, що буде пояснено про штучне відтворення людського роду.

33. Пор. Папа Іван Павло II, Промова до учасників 35-их загальних зборів Всесвітньої Медичної Асоціації, 29 жовтня 1983: AAS 76 (1984) 391.

34. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 50.

35. Пор. Папа Іван Павло II, Апостольське Повчання *Familiaris Consortio*, 14: AAS 74 (1982) 96.

36. Пор. Папа Пій XII, Промова перед учасниками 4-го Міжнародного Конгресу Лікарів Католиків, 29 вересня 1949: AAS 41 (1949) 559. Відповідно до задуму Творця, "Так то полишає чоловік свого батька й матір і пристає до своєї жінки і стануть вони одним тілом" (Бут. 2:24). Єдність подружжя, яка пов'язана з порядком творіння, є істиною, доступною

природному розуму. Церковна Традиція та Учительський Уряд Церкви часто роблять прямі посилання на книгу Буття, а також через уривки з Нового Завіту, які відкликаються до неї: Мт. 19: 4-6; Мр. 10:5-8; Ефес.5: 31. Пор. Афінагор, *Legatio pro christianis*, 33: PG 6, 965-967; Св. Йоан Золотоустий, *In Matthaeum homiliae*, LXII, 19, 1: PG 58 597; Св. Лев Великий, *Epist. ad Rusticum*, 4: PL 54, 1204; Інокентій III, *Epist. Gaudemus in Domino*: DS 778; Другий Ліонський Собор, IV Session: DS 400; Тридентійський Собор, XXIV, Session: DS 1798. 1802; Папа Лев XIII, Енцикліка *Arcanum Divinae Sapientiae* (Таємниця): ASS 12 (1879/80) 388-391; Папа Пій XI, Енцикліка *Casti Connubii* (Цнотливі Подруги): AAS 22 (1930) 546-547; Другий Ватиканський Собор, *Gaudium et Spes*, 48 (Радість і Надія); Папа Іван Павло II, Апостольське Повчання *Familiaris Consortio*, 19 (Сімейна Спільнота): AAS 74 (1982) 101-102; Кодекс канонічного Права, Кан.1056.

37. Пор. Папа Пій XII, Промова перед учасниками 4-го Міжнародного Конгресу Лікарів Католиків, 29 вересня 1949: AAS 41 (1949) 560; Промова перед учасниками Конгресу Італійських Католицьких Спілок Акушерів, 29 жовтня 1951: AAS 43 (1951) 850; Кодекс Канонічного Права, Кан. 1134.

38. Папа Павло VI, Енцикліка *Humanae Vitae*, 12: AAS 60 (1968) 488-489.

39. *Loc. cit.*, *ibid.*, 489.

40. Папа Пій XII, Промова перед учасниками Другого Неапольського Всесвітнього Конгресу з проблем людської плідності і неплідності, 19 травня 1956: AAS 48 (1956) 470.

41. Кодекс Канонічного Права, Кан. 1061. Відповідно до цього канону подружній акт — це акт через який довершується подружжя (шлюб) якщо пара "вчинила його між собою у людський спосіб".

42. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 14.

43. Пор. Папа Іван Павло II, Загальна аудієнція 16 січня 1980: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, III, 1 (1980) 148-152.

44. Папа Іван Павло II, Промова до учасників 35-их загальних зборів Всесвітньої Медичної Асоціації, 29 жовтня 1983: AAS 76 (1984) 393.

45. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 51.

46. Пор. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 50.

47. Пор. Папа Пій XII, Промова перед учасниками 4-го Міжнародного Конгресу Лікарів Католиків, 29 вересня 1949: AAS 41 (1949) 560: "було б помилкою ... вважати, що можливість застосування цього засобу (штучне запліднення) могло б вчинити дійсним шлюб між особами, які нездатні укласти його з огляду на *impedimentum impotentiae* (перешкоду імпотенції)"

48. Подібне питання розглядав Папа Павло VI, Енцикліці *Humanae Vitae*, 14: AAS 60 (1968) 490-491.

49. Пор. вгорі: I, 1 і далі.

50. Папа Іван Павло II, Апостольське повчання *Familiaris Consortio*. 14: AAS 74 (1982) 96.

51. Пор. Відповідь *Sacrum Officium* (тепер Священна Конгрегація у справах Доктрини Віри), 17 March 1897: DS 3323; Папа Пій XII, Промова перед учасниками 4-го Міжнародного Конгресу Лікарів Католиків, 29 вересня 1949: AAS 41 (1949) 560;; Промова перед учасниками Конгресу Італійських Католицьких Спілок Акушерів, 29 жовтня 1951: AAS 43 (1951) 850; Промова перед учасниками Другого Неапольського Всесвітнього Конгресу з проблем людської плідності і неплідності, 19 травня 1956: AAS 48 (1956) 471-473; Промова перед учасниками 7-го Міжнародного Конгресу Міжнародного Гематологічного Товариства, 12 вересня 1958: AAS 50 (1958) 733; Папа Іван XXIII, Енцикліка *Mater et Magistra*, III: AAS 53 (1961) 447.

52. Папа Пій XII, Промова перед Італійською католицькою спілкою акушерів, 29 жовтня 1951: AAS 43 (1951) 850.

53. Папа Пій XII, Промова перед учасниками 4-го Міжнародного Конгресу Лікарів Католиків, 29 вересня 1949: AAS 41 (1949) 560.

54. Священна Конгрегація у справах Доктрини Віри, "Декларація про деякі питання, які стосуються статевої етики", 9: AAS 68 (1976) 86, яка цитує Душпастирську конституцію про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 51. Пор. Декрет *Sacrum Officium*, 2 серпня 1929: AAS 21 (1929) 490; Папа Пій

XII. Промова перед учасниками 26-го Конгресу Італійського Товариства Урології, 8 жовтня 1953: AAS 45 (1953) 678.

55. Пор. Папа Іван XIII, Енцикліка *Mater et Magistra*, III: AAS 53 (1961) 447.

56. Пор. Папа Пій XII, Промова перед учасниками 4-го Міжнародного Конгресу Лікарів Католиків, 29 вересня 1949: AAS 41 (1949), 560.

57. Пор. Папа Пій XII, Промова перед учасниками Другого Неапольського Всесвітнього Конгресу з проблем людської плідності і неплідності, 19 травня 1956: AAS 48 (1956) 471-473.

58. Душпастирська конституція про церкву в сучасному світі *Gaudium et Spes*, 50.

59. Папа Іван Павло II, Апостольське повчання *Familiaris Consortio*, 14: AAS 74 (1982) 97.

60. Пор. Декларація *Dignitatis Humanae*, 7 (Людської Гідності).